

Peter Fischer: *Filozofija religije*, s njem. prev. Božo Dujmović, (*Philosophie der Religion*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007) Zagreb, Naklada Breza, 2010, 196 str.

Zoran Vračan

Pred nama se nalazi vrlo zanimljiva knjiga. Religija je, prema mišljenju Petera Fischera, na različitim skupovima i javnim raspravama zauzela vrlo značajno mjesto. Ona je, prema Fischeru, važna za očuvanje različitih kulturnih identiteta i važan geopolitički čimbenik u procesu globalizacije. U modernim društvima, gdje prevladava svjetonazorni pluralizam u kojem se pojavljuju različite religije koje imaju važnu ulogu u životu pojedinaca, nastaje problem kako postići socijalnu sposobnost integriranja različitih religija u društvu. Za razumijevanje različitih religijskih fenomena, pomoći će nam filozofijski pojam religije.

Knjiga *Filozofija religije* sastoji se od dvanaest poglavlja, a svako je od njih pregledno raščlanjeno u potpoglavlja u kojima autor na poseban način obrađuje različite fenomene religije, iznoseći stajališta nekih filozofa. U ovom prikazu obradit ćemo samo neke fenomene religije koji se obrađuju u ovoj knjizi i pokušat ćemo prikazati stavove različitih filozofa o aktualnim fenomenima religije. Naglasak ćemo staviti na definiciju religije i njezin predmet i vidjet ćemo autorovo izlaganje etimologije riječi *religija*. Drugi naglasak stavit ćemo na fenomen kritike religije. Promatrat ćemo u ovome radu kako autor proučava teodiceju kao jedno od klasičnih tema filozofije religije. Nakon izlaganja o teodiceji i njezinoj kritici, prikazat ćemo razvoj religije pod socijalno funkcionalnim vidikom, tu ćemo izložiti autorovo određenje filozofskog i antropološkog pojma religije.

Ostaje pitanje: zašto smo se odlučili na ovakav izbor tema ili fenomena koje ćemo prikazati? Prvi je razlog taj što je nužno ukratko predstaviti što je religija, koji su pojmovi usko vezani uz religiju. Nadalje, autor je naveo četiri glavne teme filozofije religije, dokazi Božje opstojnosti, teodiceja, kritika religije i vjera u kontekstu praktičnog uma, pa smo se odlučili za ove dvije stoga što je fenomen teodiceje i danas vrlo aktualan. Autor navodi nekoliko koncepata koji proučavaju i žele objasniti religiju, pa smo se odlučili za socijalno – funkcional-

ni redukcionizam i na kraju smo željeli vidjeti koji je filozofijski odnos prema religiji.

Autor navodi da se religijska filozofija bavi religijom na filozofijski način. Proučavajući religiju, možemo primijetiti da autor na početku prvog poglavlja postavlja pitanje što je religija. Uviđamo, da Fischer kreće od etimologije riječi religija koristeći latinske izraze *religio* i *relegere*. Religija je skup obreda i običaja u kojem čovjek u zajednici dolazi u odnos s bićem koje ga nadvisuje. Ono biće koje je, kako bi rekao autor, posve drukčije u odnosu na naviknuto. Individua koja posjeduje religiozno iskustvo, iznosi autor prema Rudolfu Ottu, koje je obrazloženo u njegovoj knjizi *Sveto (Das Heilige)*, doživljava transcendenciju na dva načina: kao tajanstvenu jezu (*mysterium tremendum*) koja pobuđuje strah i tajanstvenu fascinaciju (*mysterium fascinans*) kojoj je svojstvena privlačnost. Osjećaj koji vjernik doživljava prema transcendenciji u osjećaju stvorenosti i osjećaju grešnosti, posve je drukčiji, bilo ono doživljeno kao jezovito ili zadivljujuće. Prema mišljenju Rudolfa Otta, transcendenciju ne možemo pojmovno shvatiti i on je naziva numinoznom.

Ovdje bih želio naglasiti kako autor razlikuje dvije vrste vjere, to su religiozna i spoznajna vjera. Postavljamo stoga pitanje: postoje li dvije vrste vjere ili ne? Zašto Fischer navodi dvije vrste vjere? Da bismo bolje mogli razumjeti što nam autor želi reći, on nam, citirajući Wittgensteina, iznosi kako se glagol *vjerovati* može koristiti u religioznome i nereligioznome smislu. U nereligioznom smislu glagol *vjerovati* znači pretpostaviti. Kako bi čitatelju bilo jasnije što prema Fischeru znači religiozna i spoznajna vjera, autor vodi zamišljeni razgovor između religioznog vjernika i Wittgensteina o uskrsnuću. Na kraju autor zaključuje, razlika između religioznog i spoznajnog vjernika primjećuje se u načinu življenja. Prema Mirceau Eliadeu, dobiva se saznanje o svetome na način da se ono manifestira, ono se prikazuje drugačije nego profano. Sveto je kako bi rekao Otto, numinozno koje se na različite načine manifestira religioznom vjerniku.

Zanimljivo je proučiti zašto je, prema autoru, religijska filozofija u uskoj vezi s kritikom religije. Ukoliko želimo proučiti religiju, dužni smo proučiti i kritiku na njezin račun. Iako je, po sudu mnogih, Nietzsche najpoznatiji kritičar religije, autor u ovoj knjizi njega nije spomenuo, radi koncepta svojega rada u kojem se nije težilo povijesnoj potpunosti. Religija je nespoznajna vjera u transcendenciju, smatra autor i zato joj je potrebna kritika. Postoje dvije vrste kritike religije, navodi Fischer, a to su: eksterna ili vanjska i interna ili unutarnja. Interna kritika želi izraziti činjenicu da ona poučava što je istinska religija i ne dovodi religiju u pitanje. Autor navodi primjer gdje Toma Akvinski kritizira ontološki dokaz Boga Anselma Canterburyjskog. Eksterna kritika, često je politički motivirana i počesto želi izraziti religiju kao iskrivljenu svijest, kao ideologiju.

Autor navodi da je Ksenofan, grčki filozof i pjesnik, antički kritičar religije i opisuje njegove stavove protiv religije. Prema njemu, religije su proizvodi

antropomorfne snage mašte. Ksenofanova je kritika antropomorfizma unutar religiozne vjere kojom se želi produbiti i ojačati religiozna vjera. Sofist Protagora skeptično se i ironično odnosi prema religiji kad tvrdi da o bogovima ništa ne može znati, jesu li ili nisu. U doba prosvjetiteljstva pojavio se traktat u kojem je teza o religiji kao svećeničkoj prijevari najradikalnije provedena i nosi naziv: *Traktat o trojici prevaranata* nepoznatog autora u 17. st. U njemu se navode kritike na račun Mojsija, Isusa i Muhameda, osnivača židovstva, kršćanstva i islama. Prema traktatu, pretpostavlja se da su sljedbenici neobrazovani, potrebiti i potlačeni, lakovjerni i da ih se može zavesti, a utemeljitelji častohlepni i željni priznanja. Prema autoru, zasluga je ove kritike religije to što je upozorila na političku funkciju religije, prema tome vlast se mora legitimirati umom, a ne Božjom milošću.

Nakon što smo prikazali autorovo shvaćanje religije i kritiku religije, istražiti ćemo kako autor proučava teodiceju kao jednu od klasičnih tema filozofije religije. Fischer navodi da je Leibniz prvi uporabio termin teodiceja u istoimenom djelu iz 1710. godine, a znači *opravdanje Boga*. Međutim, navodi autor, već u antičkoj filozofiji Epikur formulira problem iz kojega proizlazi dilema: Ili je Bog odgovoran za zlo ili nije? Ukoliko je Bog odgovoran za zlo, onda nije u skladu s pojmom dobar; ukoliko nije odgovoran za zlo, onda nije, navodi autor prema Epikuru, u skladu s pojmom svemoguć.

Autor u ovom poglavlju donosi Baylovu fideističku, Leibnizovu metafizičku i Kantovu autentičnu teodiceju. Kant objašnjava autentičnu teodiceju tako da uzima primjer Joba iz Starog zavjeta koji se u potpunosti podvrgava Božjoj volji i živi blaženim životom. Njega snalazi nesreća, Bog ga stavlja na kušnju i on, svjestan pravednog života i zasluženog blaženstva, priznaje da se Bog prema njemu odnosi nepravedno, ali na nagovor prijatelja priznaje krivnju i dobiva priznanje, a licemjerni prijatelji su osuđeni. Kant u ovoj priči kaže kako Bog djeluje kroz um ljudi i to je za njega autentična teodiceja.

S druge strane, Bayle odvaja vjeru i um. Budući da za vjernika postoji Bog, a postoje i zla u svijetu (fizička i moralna), putem razloga *aposteriori* pokazuje se da je to proturječno, prema tome za vjernika je to vječan paradoks i to se naziva *fideistička teodiceja*. Onaj tko u to vjeruje ne može zahtijevati istinu koja se uviđa umom. Za Baylea, dakle, vječno su vjera i um u sukobu, ali on nudi princip tolerancije između vjere i uma, s naznakom da se vjera ne smije miješati u svjetovne stvari. Leibniz želi pomiriti vjeru i um, što nije uspjelo Bayleu. On smatra da je Bog stvorio najbolji od mogućih svjetova. Iskon zla leži u konačnosti stvorenja, zlo u metafizičkom smislu, kao nesavršenost, nužan je predikat u stvorenjima. Prema tome, Bog ne želi zlo, nego ih mora dopustiti ako želi najbolje od mogućeg.

Nakon što smo izložili Fischerovo shvaćanje teodiceje prema Leibnizu, Bayleu i Kantu, iduća nam je namjera prikazati kako socijalno funkcionalni redukcionizam objašnjava razvoj religije. Durkheim objašnjava koja je uloga

religije u društvu. Prema Durkheimu, čitatelj može primijetiti kako totem s jedne strane predstavlja neko božanstvo, a s druge strane klan. Prema njemu, religija koristi šifre koje poznaje samo taj klan. Prema Durkheimu, religija je komunikacija klana putem totema s božanstvima u graničnim područjima života. U različitim zajedničkim svetkovinama koje slave obitelji ili klanovi nastaju religije. U tim obredima nastaje grupno uzbuđenje koje se iskazuje u ekstatičnom pjevanju i plesanju, čovjek se, kako navodi autor, izgubi, nije više pri sebi i on tada boravi u svijetu svetih stvari, dok inače boravi u profanom svijetu u kojem s mukom proživljava svoj svakodnevni život, kako navodi Durkheim.

Na kraju bismo željeli prikazati kako autor određuje filozofijsko određenje religije. Za Carnapa su pojmovi Boga i duše ona prividna pitanja iz dvaju razloga: ili ti pojmovi nemaju nikakvog smisla ili kategorijalno pogrešno koriste smislene riječi. Ljudi, kad govore o Bogu, navodi Carnap, ne mogu zaboraviti da je govor o njegovoj egzistenciji proizvod mašte ili želje. Tolerancija između vjernika i nevjernika je zapovijed ljudskosti. Granice tolerancije ne može postaviti bilo koja religija nego, prema autoru, samo moral koji je neovisan o religioznoj vjeri. Sadržaji religiozne vjere, kao što su egzistencija Boga, teodiceja, Božji predikati, religiozni obredi; ne mogu se, navodi autor, teorijski opravdati. Antropologija proučava čovjeka kao *animal symbolicum*, koji svoj razvoj započinje tako što koristi simboličko mišljenje u mitu i religiji. Cassier iznosi stav da je religija duhovno-simboličko prisvajanje svijeta kojim čovjek pokušava prevladati svoje utopijsko središte, konstituirajući svoje uporište u apsolutnome. Čovjeku je svojstvena težnja za apsolutnim, za posljednjim odgovorom na pitanje o smislu života.

Na kraju, zapitajmo se: Što je filozofija religije? Postoje li religiozna i spoznajna vjera? Kako riješiti problem teodiceje, zastupajući Leibnizovo ili Bayleovo mišljenje? Mogu li se sadržaji religiozne vjere teorijski opravdati? Smatramo da je potrebno čitatelju ostaviti slobodnog prostora da sam pokuša odgovoriti na ova pitanja. Knjiga je pisana pristupačnim stilom, daje nam sažet prikaz filozofijskog promatranja religije obrađujući različite fenomene religije i koncepte koji pokušavaju protumačiti religiju. U ovom prikazu, kroz različita stajališta filozofa, mogli smo primijetiti da u suvremenom svijetu postoje ljudi koji nastoje ostvariti svoju čežnju u apsolutu, kao i oni koji sve apsolutno relativiraju i ukidaju. Mogli bismo reći da postoje vjernici i nevjernici. Autor smatra da je tolerancija u religijskim pitanjima između jednih i drugih zapovijed ljudskosti.